

LIBERTATEA ÎN RELIGIILE TRADIȚIEI MONOTEISTE

De pr. conf. dr. Nicolae MORAR

Abstract. Religion (from the Latin *religio*, *religionis* and *relligio*, *redligio*, derived from *legere*=to gather) reveals the ontological substratum of the world and answers man's ultimate questions, resorting to traditions and to the permanent order of things, or it doesn't necessarily answer them in current life. Starting from these remarks, in this material we aim at catching some aspects that concern the problem of freedom in Judaism, Islam and Christianity.

We will refer, therefore, to the way in which the three monotheist religions evoke the theme of freedom, and also to the way in which they propose the intangibility of the free will, with an emphasis on the fact that only Christianity speaks about freedom as an expression of the human being's transfiguration through the divine grace.

Keyword: Religion, Monotheist, Judaism, Islam, Christianity, Freedom, Divine grace, Free will, Transfiguration, Human being's

Religia (de la latinescul *religio*, *religionis* și *relligio*, *redligio*, derivat de la *legere* = a aduna¹) relevă substratul ontologic al lumii și răspunde la întrebările ultime ale omului, recurgând la tradiții și la ordinea permanentă a lucrurilor, sau nu răspunde numaidecât în viața curentă². Pornind de la aceste remarci, în materialul de față ne propunem să surprindem câteva aspecte privind problema libertății în iudaism, islam și creștinism.

Prin urmare, ne vom referi la modul în care cele trei religii monoteiste evocă tema libertății, dar și la felul în care propun inafectarea liberului arbitru, cu accentuarea faptului că doar creștinismul vorbește despre libertate ca expresie a transfigurării ființei umane de către harul dumnezeiesc.

1. Aspecte antropologice monoteiste

Antropologia celor trei religii monoteiste – iudaică, creștină și islamică – evocă în comun faptul că omul este opera lui Dumnezeu. Filonul de bază îl constituie textul toraic: „Și a zis Dumnezeu: «să facem om după chipul și după asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul!». Și l-a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său”³. „Atunci, luând Domnul Dumnezeu țărâna din pământ, a făcut pe om și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie”⁴, mici nuanțări apărând în idiomul coranic

¹ E. Braniște, E. Braniște, *Dicționar de cunoștințe religioase*, Ed. Diecezană, Caransebeș, 2001, art. „religie”, p. 410.

² C. Bernard, S. Gruzicki, *Despre idolatrie. O arheologie a științelor religioase*, traducere de Beatrice Stanciu, Ed. Amarcord, Timișoara, 1998, pp. 6-7.

³ *Facerea*, 1, 26-27.

⁴ *Ibidem*, 2, 7.

„...am creat pe om din apa aleasă venită din lut, apoi l-am făcut o picătură într-un loc sigur. Apoi am creat din picătură un cheag și am făcut din cheag o bucată de carne și am făcut din bucata de carne oase și am îmbrăcat oasele cu carne. Apoi l-am scos la iveală ca o altă făptură”⁵; sau: „Oare nu văd cei care nu cred că cerurile și pământul au fost împreună și că Noi le-am despărțit și din apă am făcut tot ce este lucru viu (inclusiv omul)?”⁶, ori: „Noi l-am făcut pe om din lut tare, provenit dintr-un nămol moale”⁷.

În iudaism și creștinism „chipul = telem” și „asemănarea = demuth” definesc corespondența spirituală a omului cu Dumnezeu, respective voința de a fi ca Celălalt – excepție face vechiul iudaism, unde chipul a avut un înțeles concret, fizic, revelatorii fiind informațiile despre aparițiile Divinității în ipostază umană: „Iar când voi ridica mâna Mea, tu vei vedea spatele Meu, iar fața Mea nu o vei vedea!”⁸, sau: „Cu el grăiesc gură către gură, la arătare și aievea, iar nu în ghicituri, și el vede fața Domnului”⁹. Omul este „neamul lui Dumnezeu”¹⁰, este înrudit cu Dumnezeu. Fiind *chip* al lui Dumnezeu, omul îl reprezintă în lume pe Creator ca partener și ca manifestare a slavei divine. Chipul nu este o oarecare calitate, un „ceva” situat „undeva” – peste sau în constituția omului, ori într-o latură a acesteia –, ci definiția ultimă și destinul său ontologic.

Asemănarea cu Dumnezeu vizează inițiativa lui Dumnezeu de a se descoperi și împărtăși omului, dar și răspunsul omului, concretizat în acțiunea de proiectare a dimensiunii sale teologice la nivel existențial. Răspunzând inițiativei divine, omul actualizează condiția asemănării. Dat fiind că are o structură ființial-teologică, omul se aseamănă cu Modelul său, trăind și purtându-se dumnezeiește. Asemănarea nu înseamnă doar reverențiozitate față de Creator; asemănarea implică comuniunea cu Dumnezeu, relații interumane exemplare și raporturi sacre cu ecosistemul.

Islamul pe de altă parte, evocă prezența în om a duhului divin: „Când Eu îl voi fi plăsmuit și voi fi suflat în el din duhul meu, voi să cădeți înaintea lui, prosternându-vă!”¹¹, sau: „Noi v-am creat și v-am dat chip și le-am zis

⁵ *Coranul*, traducere și editare de Asociația Studenților Musulmani din România, ediția I, Ed. Islam, Timișoara, 1998, 23, 12-16.

⁶ *Ibidem*, 21, 30.

⁷ *Ibidem*, 30, 20.

⁸ *Ieșirea*, 33, 23.

⁹ *Numerii*, 12, 8. Ideea creării omului după chipul fizic al lui Dumnezeu a fost comună popoarelor care au trăit în Orientul Mijlociu – liturgia sumeriană (scriere mesopotamiană) relatează despre modelarea de către zeita Nintu din Kish a bărbatului după chipul zeului Asshirghi, iar a femeii după chipul ei.

¹⁰ *Faptele Apostolilor*, 17, 29.

¹¹ *Coranul*, 38, 72.

apoi îngerilor: «Prosternați-vă înaintea lui Adam!»¹². Natură teomorfă, omul (insuflat cu spirit divin, în care se reflectă numele și calitățile lui Allah) a dispus de un dar divin special și anume de inteligența pe care o purta în suflet, abilitate înnăscută în a recunoaște *Creatorul* și a se întoarce spre El. Totodată, el sta sub autoritatea credinței (*amânah*) pe care nicio altă creatură nu a îndrăznit s-o accepte¹³, iar asumarea acestei virtuți denotă libertatea de atitudine și responsabilitatea față de Dumnezeu, față de sine și de ansamblul creaturilor. Cum omul era *khalifah* (autoritate în care se reflectă numele și calitățile divine), el a avut dreptul să domnească asupra pământului – este vorba de o autoritate și o putere de „împrumut”, care însă se coroborează cu însușirea denumită *abd*, respectiv calitatea de a se afla permanent într-o deplină supunere față de Allah.

Ceea ce rezultă din cele arătate mai sus, e faptul că toate cele trei scenarii antropologice arată că omul este un proiect divin distinct de toate celelalte realități create, o ființă cu un destin existențial profund, o făptură în care se ascunde însăși taina Creatorului ei.

2. *Tipologii ale libertății în iudaism, islam și creștinism*

Toate cele trei religii monoteiste subliniază că Dumnezeu i-a plasat pe Adam și Eva în grădina Edenului, că i-a atenționat să nu mănânce fructele unui anumit pom și că diavolul i-a ispitit: „Hotărât că nu veți muri: dar Dumnezeu știe că, în ziua când veți mânca din el, vi se vor deschide ochii, și veți fi ca Dumnezeu, cunoscând binele și răul”¹⁴, sau: „Și zis-am noi: «O, Adam, sălășluiește tu împreună cu soața ta în această grădină! Mâncați din ea pe îndestulate, ori de unde voiți, dar să nu vă apropiați de acest pom, pentru ca să nu fiți dintre cei nedrepti!»» Șeitan i-a ademenit (să mănânce) din el și i-a scos pe ei de unde se aflau”¹⁵.

Cele întâmplare în Eden au fost un real proces de evaluare a conștiinței umane, o incitare a acesteia la responsabilitate. Răspunsul pozitiv al omului la provocările lui Satan/Lucifer/Șeitan/Iblis a relevat labilitatea conștiinței umane. Iar consecința celor întâmplare a produs o ruptură majoră între creatură și Creator, a generat eșecul omului în existență, respective păcatul originar.

În ciuda greșite-i administrării de către om a libertății, Dumnezeu a continuat să fie interesat de Adam, de situația sa existențială – „Și a strigat

¹²*Ibidem*, 7, 10.

¹³*Ibidem*, 33, 72.

¹⁴*Facerea*, 3, 4-5

¹⁵*Coranul*, 2, 35-37.

Domnul Dumnezeu pe Adam și i-a zis: «Adame, unde ești?»¹⁶. În schimb, Adam L-a abandonat pe Dumnezeu. În loc să-și fi exprimat regretul profund pentru eroarea comisă, Adam a preferat retragerea în sine, ascunderea faptei comise în universul propriului său gând.

Iudaismul și creștinismul învață că după căderea protopărinților, Dumnezeu nu și-a abandonat creatura, ci, dimpotrivă, s-a interesat de ea, de situația ei existențială: „Și a strigat Domnul Dumnezeu pe Adam și i-a zis: «Adame, unde ești?»”¹⁷ Chemarea lui Adam nu a fost altceva decât o incitare a conștiinței lui la responsabilitate, la reconciliere. Adam însă nu a răspuns apelului prin căință: „Răspuns-a acesta: «Am auzit glasul Tău în rai și m-am temut, căci sunt gol, și m-am ascuns»”¹⁸. Mai mult, în loc să-și recunoască vina, a transferat responsabilitatea asupra Evei și asupra Creatorului: „Femeia pe care Tu mi-ai dat-o, să fie cu mine, aceea mi-a dat din pom și am mâncat”¹⁹, adică: „Pe care Tu mi-ai dat-o!” În loc să fi declarat: Am păcătuit!, sau: Da, am greșit nesocotind cuvântul Tău! Ai milă de mine!, el nu și-a revenit în sine. Ce a urmat? „Prin osteneli și sudoare să-ți mănânci pâinea ta! Spini și pălămidă să-ți răsără pământul!”²⁰ și la sfârșit: „Pământ ești și în pământ te vei întoarce!”²¹

Replica lui Adam a produs o ruptură majoră între Creatură și Creator. Dacă Dumnezeu a continuat să fie interesat de Adam, Adam în schimb L-a abandonat pe Dumnezeu. În loc să-și fi exprimat regretul profund pentru eroarea comisă, Adam a preferat retragerea în sine, ascunderea faptei comise în universul propriului său gând. Ceea ce a urmat a fost dramatic și tragic totodată: Adam a pierdut starea paradisiacă și și-a desfigurat condiția ontologică, devenind din nemuritor muritor.

Puțin diferit evocă textul coranic evenimentul căderii, vorbind despre căința primilor oameni și despre iertarea divină: „Și când ei au gustat din acel pom, li s-au descoperit goliciunile lor și au început să-și pună peste ele frunze din Grădină. Și Domnul lor i-a chemat. Și au răspuns ei: «Doamne, am fost nedrepti cu sufletele noastre și dacă nu ne ierți și nu Te înduri de noi, vom fi printre cei pierduți»”²². (...) „Și le-am zis lor: «Coborâți și dușmani vă veți fi unul altuia! Și veți avea pe pământ un sălaș și cele trebuincioase

¹⁶ *Facerea*, 3, 9.

¹⁷ *Ibidem*, 3, 9.

¹⁸ *Ibidem*, 3, 10.

¹⁹ *Ibidem*, 3, 12-13.

²⁰ *Ibidem*, 3, 18.

²¹ *Ibidem*, 3, 19.

²² *Coranul*, 7, 22-25.

până la un timp!». Adam a primit de la Domnul său cuvinte (cu care să se roage) și (el) l-a iertat, căci el este iertător, îndurător»²³.

Dincolo de aceste nuanțe, cert e că, intrat în istorie, omul a conștientizat trista experiență generată de asumarea anarhică a libertății. A descoperit suferința și boala – în ambele lor ipostaze: fizică și psihică –, iar peste toate moartea²⁴. Păcatul s-a afirmat ca o povară pentru trup și suflet, iar căința a fost privită ca fiind factorul restaurator al condiției umane.

Pentru a-și salva creatura, Dumnezeu a adus în sprijinul acesteia o serie de *legi* în vederea ghidării în viață și a apropierii de El²⁵. Așa se face că legile vetero-testamentare i-au ajutat pe israeliți să-și exerseze libertatea, să disjunga între bine și rău, să acționeze în conformitate cu voia lui Dumnezeu. Cu toate acestea, au fost momente când, după o perioadă petrecută în ascultare față de Dumnezeu, israeliții au sfidat legea, atitudinea lor fiind sancționată de Iahve. Sfântul Ioan Gură de Aur, referindu-se la acest aspect, scria: „De multe ori Dumnezeu, când nu ne convinge cu cuvintele, ne lasă să ne învățăm minte cu faptele. Așa făcea cu iudeii. Când nu-i convingea și nici nu-i abătea de la răutatea lor cu miile de cuvinte grăite prin prooroci, îi lăsa să fie instruiți prin pedepse și le spunea: «lepădarea ta de credință te va pedepsi și răutatea ta te va mustra» (*Ieremia*, 2, 19). Ar fi trebuit ca iudeii să-L creadă pe cuvânt, înainte împlinirii amenințărilor; dar pentru că erau atât de neînțelepți, că nu credeau în îndemnurile și sfaturile Lui, de aceea a îngăduit să fie instruiți prin fapte, ca așa să-i redobândească iarăși»²⁶.

Chiar și în islam se afirmă că, deși păcatul comis în Paradis a fost iertat de către Allah, păcatul a continuat și continuă să producă efecte în umanitate. Și aceasta pentru că diavolul este dușmanul declarat al omului, tolerat de Allah pentru a evalua capacitatea creaturii sale de a alege între bine și rău: „...cine te va urma pe tine (Iblis) dintre ei, Gheena va fi răsplata voastră – bogată răsplată! Tulbură-i cu glasul tău pe aceia care poți dintre ei și adu-i împotriva lor pe călăreții tăi și pe pedestrașii tăi! Fă-te părtaș cu ei la bunurile lor și la copiii lor și fă-le lor făgăduințe!» Însă nu făgăduiește Șeitan decât numai ca să înșele! «Asupra robilor mei tu nu vei avea putere! Și Domnul tău este de ajuns ca ocrotitor!»»²⁷. Prin urmare, de sfidarea libertății s-a făcut și se face vinovat răspunsul favorabil al omului la provocările lui Șeitan/Iblis. Rezistând însă provocărilor diavolului, oamenii pot atinge

²³ *Ibidem*, 2, 38-39.

²⁴ *Romani*, 5, 12.

²⁵ N. Neaga, *Decalogul*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-3/1957, p. 36.

²⁶ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii despre pocăință*, traducere de Dumitru Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, București, 2006, p. 22.

²⁷ *Coranul*, 17, 61-65.

virtutea, adică adevărata onoare. Așa se face că, în rugăciune, musulmanii solicită de la Allah iertarea de păcate: „Cu smerenie mi-am întors fața spre Cel care a creat cerurile și Pământul și nu mă aflu printre cei care-i fac asociați lui Allah. Cu adevărat, rugăciunea mea, jertfa mea, viața mea și moartea mea sunt pentru Allah, Stăpânul lumilor, care nu are pe nimeni egal; aceasta mi-a fost poruncit și sunt dintre cei care se supun. O, Allah, Tu ești Stăpânul Absolut, nu există altă divinitate în afară de Tine. Tu ești Domnul meu și eu sunt robul Tău. Mi-am nedreptățit sufletul și mi-am recunoscut păcatele, așa că iartă-mi toate păcatele, căci nimeni nu iartă (păcatele) în afară de Tine. Condu-mă spre cele mai minunate dintre virtuți, căci nimeni nu mă poate conduce spre ele în afară de Tine, și îndepărtează-mă de cele mai josnice dintre însușiri, căci nimeni nu mă poate îndepărta de ele în afară de Tine. Iată-mă, răspund chemării Tale, fericit să te slujesc. Tot binele se află în mâinile Tale și răul nu vine de la Tine. Exist prin voia Ta și la Tine mă voi întoarce. Slăvit și Preamărit ești Tu, caut iertarea Ta și mă căiesc la Tine”²⁸

Ca și în iudaism, în islam *din* (legea) e condiția necesară pentru o deplină umanitate. Lipsit de *din*, omul ar fi uman doar accidental. Legea apropie conținutul credinței (*amānah*) pe care o reprezintă și care definește condiția umană. Amnezic din fire, omul are, prin urmare, permanent nevoie de revelația și grația divine²⁹.

Ceea ce este paradoxal în islam e faptul că, pe de o parte, e evocată calitatea ființei umane de a fi liberă (*khitiyar*), iar pe de altă parte, se afirmă că Allah cunoaște din veci destinul fiecărei persoane și determină faptele acestora³⁰: „Nicio nenorocire nu se îndreaptă pe pământ și nici în sufletele voastre fără ca ea să nu se afle într-o carte, înainte ca Noi să o pricinuim”³¹, sau: „Oare nu știți că Allah cunoaște ceea ce este în cer și pe pământ? Acestea sunt într-o Carte (*Tablele Păstrate*) și aceasta este pentru Allah (un lucru) ușor!”³². Cu toate acestea, omul trebuie să-i ceară lui Allah să-l facă mulțumit cu alegerea sa, chiar și atunci când Allah poate să aleagă ceva ce nu îi este pe plac, robul său neștiind că acest lucru este un bine pentru el:

²⁸ *Pomeniri și rugă din Coran și Sunna pentru credincioșii musulmani*. Ruga de început a rugăciunii (după takbir – rostirea „Allahu Akbar!”), p. 21-22. <http://www.islam.ro/pdf/32878874Rugi-si-pomeniri.pdf>

²⁹ K. Armstrong, *O istorie a lui Dumnezeu. Iudaism, creștinism, islam*, traducere de Fraga Cusin, Ed. Cartea Românească, București, 2001, p. 56-58.

³⁰ H. Frederik, *Man in Eastern Religions*, The Epworth Press, London, 1946, p. 71-72.

³¹ *Ibidem*, 57, 22.

³² *Ibidem*, 22, 70.

„Probabil voi urăți un lucru care este bun pentru voi; și probabil voi iubiți un lucru care este rău pentru voi. Și Allah știe, în timp ce voi nu știți”³³.

Spre deosebire de iudaism și islamism, blocate pe figura monarhică a lui Dumnezeu, creștinismul oferă perspectiva comuniunii între Dumnezeu și umanitate și a comuniunii umanității în Dumnezeu. Fiind creat de către o Ființă cu expresii personale, omul este o *persoană*, o ființă conștientă de sine însăși, o făptură capabilă să se autodetermine și, evident, să acționeze liber. Liber prin creație și în mijlocul creației, omul nu a fost în sine perfect, desăvârșirea sa fiind condiționată de maniera în care avea să răspundă generozității divine, prin acțiuni conforme cu voia lui Dumnezeu și prin conlucrarea cu harul dumnezeiesc.

Teologia creștină pune accentul pe har și pe perspectiva divino-umanității lui Iisus ca finalitate a întregii *oikonomii* dumnezeiești. De altfel, revelația divină arată că Dumnezeu a descoperit voința Sa concretă privind standardul de comportare pentru oameni și că oamenii, în general, sunt capabili să recunoască voința lui Dumnezeu³⁴; că Dumnezeu nu a predestinat pe nimeni spre a face răul, adică Dumnezeu oferă fiecăruia oportunitatea de a duce la bun sfârșit voința divină, că oamenii au libertatea să facă sau să refuze vrerea dumnezeiască.

Prin fire fără păcat, prin voință liber, omul avea puterea să rămână și să progreseze în bine, după cum și putere să se întoarcă de la bine și să ajungă la rău³⁵. Alegerea binelui ori a răului este determinată, este expresia consimțământului: îl consideri bun, gândind că merită să ți-l însușești³⁶. Cum răul este expresia nesupunerii, a încălcării poruncii lui Dumnezeu, alegerea lui aici, în deplină cunoștință, produce efecte și aici și dincolo, deopotrivă³⁷.

Libertatea conferă omului capacitatea de a transcende toate nivelurile existenței și de a ajunge la prezența divină. Dar libertatea mai înseamnă și posibilitatea omului de a se răzvrăti, de a nega Realitatea ultimă. Măreția condiției umane stă tocmai în caracterul sublim al țelului care poate fi atins și în groaza abisală la care poate ajunge. Oricare ar fi calea aleasă, omul nu se poate sustrage de la măreția condiției sale – situarea la intersecția dimensiunilor „orizontală” și „verticală” ale realității. Chiar și atunci când se

³³ *Coranul*, 2, 216.

³⁴ *Romani*, 1, 18-19.

³⁵ Sfântul Ioan Damaschinul, *Dogmatica*, traducere de Dumitru Fecioru și Olimp Căciulă, Ed. Librăriei Teologice, București, f. a., II, 12.

³⁶ Clement Alexandrinul, *Stromatele*, traducere de Dumitru Fecioru, în *Scrieri. Partea a doua*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, I, 84, 4.

³⁷ A. Plămădeală, *Că toți să fie una*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, p. 388.

străduiește să uite de această natură și se consideră pe sine doar un animal care se întâmplă să gândească, el tot nu poate evada din dimensiunea sacră a ființei sale.

Așadar, răul nu este un al doilea principiu, iar cum noi avem puterea liberului arbitru tocmai pentru că suntem un întreg în care coexistă păcatul (răul) și virtutea, suntem în măsură să alegem, să ne alegem, să ne construim, sub lucrarea harului, în mod fericit, prezentul și veșnicia.